

SAGLAMCILIK SÖZLÜŞÜ

Editörler

Av. Birsen ATAKAN

Av. Dilek YILMAZ

Av. Elif Başak DEREÇİ

Av. Deniz YAZGAN

İSTANBUL BAROSU
ENGELLİ HAKLARI MERKEZİ

Istanbul Barosu Yayınları

İstanbul Barosu Yayınları

Genel Yayın Sıra No: 295

2026/6

Sağlamcılık Sözlüğü

Birinci Basım

Eylül 2026

Yönetim Yeri

İstanbul Barosu Başkanlığı

İstiklal Cad. Orhan Adli Apaydın Sok. No: 2

Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 393 07 00

www.istanbulbarosu.org.tr

info@istanbulbarosu.org.tr

Yayıncı Sertifika No: 84209

Tasarım ve Uygulama

İstanbul Barosu Görsel İletişim Tasarım Birimi

ISBN : 978-625-91609-4-8

e-ISBN : 978-625-91609-5-5

Baskı

Ege Reklam Basım Sanatları San. Tic. Ltd. Şti.

Esatpaşa Mh. Ziyapaşa Cd. No:4 34704 Ataşehir / İstanbul

Tel: 0216 470 44 70 www.egebasim.com.tr

Matbaa Sertifika No: 45604

Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin

5. maddesinin ikinci fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir.

İSTANBUL BAROSU
ENGELLİ HAKLARI MERKEZİ
SAĞLAMCILIK SÖZLÜĞÜ

EDİTÖRLER
Av. Birsen ATAKAN
Av. Dilek YILMAZ
Av. Elif Başak DERECİ
Av. Deniz YAZGAN

Bu sözlük, engelliliği kişinin “eksikliği” olarak değil; toplumsal, hukuki, ekonomik, mimari, iletişimsel ve kültürel engellerle birlikte düşünür. Amacı, engelli kişilere yönelik ayrımcı dil ve uygulamaları görünür kılmak; sağlamlılığın açık, örtük, kurumsal ve içselleştirilmiş biçimlerini adlandırmak; barolar, yargı kuvveti, kamu kurumları, medya, akademi ve sivil toplum için hak temelli bir kavram zemini oluşturmaktır. Sözlükte yer alan kavramlar, yalnızca tanımlayıcı değil, dönüştürücü biçimde ele alınmalıdır. Çünkü sağlamlılık, tek tek kişilerin “kötü niyetinden” veya “ihmalinden” ibaret değildir; adliye binalarından mahkeme salonlarına, duruşma tutanaklarından sağlık kurulu raporlarına, sosyal yardımlardan istihdam politikalarına, eğitimden medyaya kadar uzanan yapısal bir eşitsizlik üretimidir.

Epistemolojik, ontolojik, adil ve etik düzeyde sağlamlı bakış açısı birleştğinde ayrımcılık ve şiddet ortaya çıkar; kapsayıcı yaklaşım bu boyutları dönüştürerek eşitliği kurar. Engelliliği, “normal insanın eksik hali” olarak değil, “insan çeşitliliğinin bir biçimi” olarak ele alır.

Acıma dili

Engelli kişiyi hak öznesi olarak değil, yardım, merhamet veya sadaka nesnesi olarak kuran dil. **Örneğin;** “Yazık”, “çok zor”, “Allah yardımcın olsun”, “buna rağmen başarmış” gibi ifadeler çoğu zaman eşit yurttaşlık yerine acıma ilişkisi üretir.

Adalete erişim.....

Engelli kişilerin yargı mercilerine, kolluk işlemlerine, adli yardıma, avukatlık hizmetlerine, duruşmalara, delillere, tebligata, ifade alma süreçlerine ve hukuki bilgiye diğer kişilerle eşit biçimde erişebilmesi. Adalete erişim yalnızca mahkeme kapısının açık olması değil; fiziksel erişilebilirlik, işaret dili tercümesi, seslendirme, erişilebilir belge, sadeleştirilmiş bilgilen-dirme, destekli karar alma, makul düzenleme ve ayrımcılıktan korunma güvencelerini de kapsar.

Afetlerde sağlamcılık.....

Afet planlarının, tahliye süreçlerinin, geçici barınma alanlarının, kriz iletişiminin ve yardım dağıtımının engelli kişilerin ihtiyaçları hesaba katılmadan tasarlanması. “Önce herkes çıksın, sonra engellilere bakılır” anlayışı afetlerde sağlamcılığın tipik örneğidir.

Aileci sağlamcılık

Engelli kişinin özerkliğinin aileye devredilmesi; “ailesi ne der?”, “ailesi ilgileniyor mu?”, “zaten ailesi bakıyor” gibi yaklaşımlarla kişinin kendi iradesinin görünmezleştirilmesi. Bu yaklaşım özellikle yetişkin engelli kişilerin karar alma, mahremiyet, mülkiyet, evlilik, çalışma ve dava ehliyeti alanlarında ağır sonuçlar doğurabilir.

Ayrımcılık

Engelliliğe dayalı olarak bir hakkın kullanılmasının engellenmesi, sınırlandırılması, zorlaştırılması veya daha dezavantajlı koşullara bağlanması. BM Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme bakımından makul uyumlaştırmanın reddi de engelliliğe dayalı ayrımcılık kapsamında değerlendirilir.

Ayrımcı dil

Dilde engellilikle ilgili atasözleri ve deyimler oldukça yaygındır; çoğu “kör”, “topal”, “sağır”, “deli” gibi ifadeler üzerinden ötekileştirici veya küçümseyici anlamlar taşır. Bu sözler kültürel hafızada, toplumsal bilinçaltında yer eder ve önyargıları yeniden üretir. Benzer şekilde şaka ve espriler de çoğunlukla ayrımcı, küçümseyici ve sağlamcı bir dil üzerinden kurulmuştur. Toplumsal algıda engelliliği komik, trajik veya aşağılayıcı bir durum olarak kodlar. Atasözlerine, deyimlere, mizaha, engellilik yerine toplumsal engeller konu olsa bir şiddet biçimi olan bu ayrımcılık ortadan kalkabilir.

Örnek atasözleri ve deyimler:

Görme engellilikle ilgili: Görenedir görene, köre nedir köre ne; Pazar körsüz kalmaz/Bitli baklanın kör alıcısı olur; Kör tuttuğunu, topal yakaladığını; Kör Allah’a nasıl bakarsa Allah da köre öyle bakar;

Körler sağırılar, birbirini ağırlar; Kör bile düştüğü çukura bir daha düşmez...

İşitme engellilikle ilgili: Sağır duymaz uydurur; Sağıra sözünü, köre yüzünü süsleme, yorulursun; Körler sağırılar, birbirini ağırlar...

Fiziksel engellilikle ilgili: Kör topal gitmek; Topalla gezen aksama öğrenir; Bu işte bir sakatlık var; Gönülsüz ilişkiden sakat çocuk doğar...

Zihinsel engellilikle ilgili: Deliye her gün bayram; Deliye taş atma, başını yarar; Demir ıslanmaz, deli uslanmaz...

Örnek şaka ve espriler:

Körler ülkesinde şaşı göz padişah olur; Sağır duymaz, uydurur; Topal ördek; Deliye her gün bayram; Körler sağırılar birbirini ağırlar; Körün istediği bir göz, Allah verdi iki göz...

Bakım yükü söylemi

Engelli kişiyi toplumsal yaşamın öznesi olarak değil, aileye, devlete veya topluma “yük” olarak kodlayan yaklaşım. “Bakan kişi mağdur”, “devlete maliyeti yüksek”, “ailesi perişan oldu” gibi ifadeler, destek ihtiyacını hak temelinden koparıp külfet diline indirger.

Bakım emeği ve engellilik.....

Engelli bireylerin bakım sorumluluğu çoğunlukla kadınlara yüklenir. Bu durum hem cinsiyet eşitsizliğini hem engelliliğin toplumdaki algısını pekiştirdiği gibi, kadınların ve engelli bireylerin özneleşmesini engeller.

Bu emek çoğu zaman görünmez ve bu durum emeği değersizleştirir. Aynı zamanda bakım dili engelli bireyi pasif, “bakılan” konumuna iter. Engelli bireyin aktif katılımı da görünmez. Oysa engelli birey, özne olarak bakım sürecine katılır veya katılabilir. Bakım emeği kesişimsel açıdan hem toplumsal cinsiyetle hem engellilikle, yaşlılıkla ve sınıfla bağlantılıdır. Bu durumda bakım emeği daha da ağırlaşır. Sağlamcı yaklaşımda ekonomik karşılığı da yoktur. Ayrımcı dil, engelli bireyle birlikte bakım vereni de etkiler.

Bağımsız yaşam

Engelli kişilerin nerede, kiminle, nasıl yaşayacaklarına kendilerinin karar verebilmesi; kurumsal bakım, aile bağımlılığı veya toplumsal izolasyona mahkum edilmemesi. Bağımsız yaşam, “kimseye ihtiyaç duymamak” değil, gerekli desteklere erişerek kendi yaşamı üzerinde söz sahibi olmaktır.

Bariyer

Engelliliği ağırlaştıran veya yaratan fiziksel, dijital, iletişimsel, tutumsal, ekonomik, hukuki ya da kurumsal engel. Merdiven, altyazısız video, erişilemeyen UYAP belgesi, karmaşık tebligat dili, işaret dili tercümanı sağlanmaması, sağlamcı hakim-avukat tutumu birer bariyer olabilir.

Beden normu

Toplumun “normal”, “sağlıklı”, “üretken”, “güzel”, “hızlı”, “bağımsız” ve “makbul” kabul ettiği beden ölçüsü. Sağlamcılık, bu bedeni varsayılan insan modeli haline getirir.

Cezalandırıcı erişimsizlik

Erişilebilirlik sağlanmadığı halde, erişemeyen engelli kişinin sorumlu tutulması.

Örneğin duruşma salonuna erişemeyen avukatın “geç kaldı” sayılması, erişilebilir formatta sunulmayan belgeye cevap veremeyen kişinin hak kaybına uğratılması.

Cinsiyetlendirilmiş sağlamcılık.....

Engelli kadınların, LGBTİ+ engellilerin ve toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kalan engelli kişilerin hem sağlamcılık hem cinsiyetçilik nedeniyle özgül baskılar yaşaması.

“Engelli kadın cinselliği yoktur”, “engelli kişi ebeveyn olamaz”, “engelli kadın korunmalıdır” gibi söylemler bu kesişimsel ayrımcılığın örnekleridir.

Çocuklaştırma.....

Yetişkin engelli kişilere çocukmuş gibi hitap edilmesi, kararlarının ciddiye alınmaması, refakatçisi üzerinden konuşulması. “Sen bunu anlayamazsın”, “ablan gelsin de onunla konuşalım”, “aferin sana” gibi ifadeler çocuklaştıracıdır.

Çözüm yerine ilhamlaştırma

Engelli kişinin karşılaştığı yapısal engelleri tartışmak yerine, onu “azim hikayesi” olarak sunmak. Bu anlatı, erişilebilirlik yükümlülüklerini ve ayrımcılığı görünmez kılar.

Destekli karar alma

Engelli kişinin karar alma yetisinin yok sayılması yerine, kendi tercihlerini oluşturabilmesi ve ifade edebilmesi için ihtiyaç duyduğu desteğin sağlanması. Bu yaklaşım, vesayetçi ve ika-me karar alma modellerine karşı hak temelli bir alternatiftir.

Dijital erişilebilirlik.....

Web siteleri, mobil uygulamalar, e-devlet hizmetleri, UYAP, çevrim içi eğitimler, PDF belgeleri ve dijital başvuru sistemle-

rinin ekran okuyucu, klavye kullanımı, altyazı, kontrast, sade dil ve alternatif metin gibi yollarla erişilebilir olması.

Dilsel sağlamcılık

Gündelik dilde engelliliğin hakaret, aşağılama, yetersizlik veya bozukluk metaforu olarak kullanılması. “Kör müsün?”, “sağır mısın?”, “deli saçması”, “sakat iş”, “spastik gibi”, “otistik gibi” gibi ifadeler dilsel sağlamcılığa örnektir.

Engelli düşmanlığı

Engelli kişilere yönelik açık nefret, dışlama, aşağılama, şiddet, yok sayma veya hak gasbı. Sağlamcılığın daha görünür ve saldırgan biçimlerinden biridir.

Engelli suçlayıcılık.....

Engelli kişinin maruz kaldığı ayrımcılığın, şiddetin, erişimsizliğin veya hak kaybının sorumluluğunu yine engelli kişiye yükleyen yaklaşım.

“Neden oraya gittin?”, “önceden bildirseydin”, “raporunu yanında taşısaydın”, “zaten bu işi yapamayacağını bilmeliydin” gibi ifadeler engelli suçlayıcılıktır.

Bu kavram, mağdur suçlayıcılığın engellilik alanındaki özgül biçimi olarak düşünülebilir. Özellikle adliyelerde, sağlık kurumlarında, eğitimde, istihdamda ve toplu taşımada sık görülür.

Erişilebilirlik

Fiziksel çevrenin, ulaşımın, bilginin, iletişimin, dijital hizmetlerin, adli ve idari süreçlerin engelli kişiler tarafından bağımsız, güvenli ve eşit biçimde kullanılabilir hale getirilmesi.

Not: Erişilebilirlik bir lütuf değil,
hak ve kamu yükümlülüğüdür!

Erişim mahremiyeti

Engelli kişinin destek, tercüman, refakat, yardımcı teknoloji veya makul uyumlaştırma ihtiyacının herkesin önünde teşhir edilmeden karşılanması. Erişilebilirlik sağlanırken kişinin mahremiyeti korunmalıdır.

Farkındalıkçılık.....

Engelli hakları mücadelesini yalnızca “farkındalık yaratma” etkinliklerine indirgeyen yaklaşım. Farkındalık önemlidir; ancak erişilebilirlik bütçesi, yaptırım, mevzuat değişikliği, kurumsal dönüşüm ve denetim yoksa tek başına yeterli değildir.

Fayda-maliyet sağlamcılığı

Erişilebilirlik ve makul düzenleme taleplerini “kaç kişiye yarayacak?”, “çok pahalı”, “değmez” gibi ekonomik hesaplarla değersizleştiren yaklaşım. İnsan hakları, çoğunluk hesabına tabi tutulamaz.

Geçişirme.....

Engelli kişinin hak talebine karşı “bakacağız”, “şu an imkan yok”, “ileride yapılacak”, “biz zaten engellileri düşünüyoruz” gibi somut yükümlülük içermeyen yanıtlar verilmesi. Geçişirme, kurumsal sağlamcılığın sık kullanılan biçimidir.

Görünmez engellilik

Dışarıdan hemen fark edilmeyen kronik hastalık, nöroçeşitlilik, ruhsal engellilik, işitme kaybı, ağrı, yorgunluk, bağışıklık sistemi sorunları gibi durumlar. Görünmez engelliliğe sahip kişiler çoğu zaman “engelli gibi görünmüyorsun” sağlamcılığına maruz kalır.

Güvenlik bahanesi

Engelli kişinin bir alana, mesleğe, etkinliğe veya hizmete katılımının “güvenlik” gerekçesiyle engellenmesi. Gerçek güvenlik önlemi, kişiyi dışlamak değil erişilebilir ve kapsayıcı düzenleme yapmaktır.

Hak temelli yaklaşım

Engelli kişileri yardımın, merhametin veya tıbbi müdahalenin nesnesi değil; eşit yurttaşlık ve insan hakları öznesi olarak kabul eden yaklaşım. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, engellilik alanında insan hakları temelli politikalara yön veren temel referanslardan biridir.

Hayırseverlik modeli

Engelli kişilerin sorunlarını hak ve eşitlik temelinde değil, bağış, yardım, kampanya veya kişisel iyilik üzerinden ele alan model. Bu model, kamu yükümlülüğünü ve ayrımcılık sorumluluğunu çoğu zaman görünmez kılar.

Hukuki sağlamcılık.....

Hukuk kurallarının, yargı pratiklerinin, delil değerlendirmesinin, usul işlemlerinin veya mahkeme dilinin engelli kişileri dezavantajlı konuma düşürmesi. Örneğin erişilebilir olmayan tebligat, tercümansız ifade alma, engelli tanığın beyanının güvenilmez varsayılması, zihinsel veya psikososyal engelliliğin otomatik ehliyetsizlik gibi ele alınması.

İçselleştirilmiş sağlamcılık.....

Engelli kişinin, toplumdaki sağlamcı değerleri kendisine veya diğer engelli kişilere yöneltmesi; engelliliği utanılacak, gizlenecek, aşılması gereken veya değersizleştirici bir durum olarak görmesi. Bu, kişinin kusuru değil, sürekli sağlamcı mesajlara maruz kalmasının sonucudur.

Örnekler:

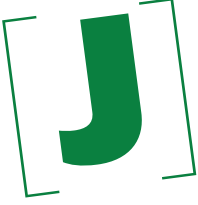
- “Ben engelli sayılmam, onlar daha kötü.”
- “Yardım istersem zayıf görünürüm.”
- “Bu hakkı talep edersem sorun çıkaran kişi olurum.”
- “Engelliler zaten bazı işleri yapamaz.”

İlhamcılık

Engelli kişilerin sıradan yaşam pratiklerinin engelli olmayanlara moral vermek için “ilham hikayesi” olarak sunulması. Bu anlatı, engelli kişinin öznesini siler ve asıl sorunu, yani erişimsizlik ve ayrımcılığı geri plana iter.

İstisna engelli

“Sen diğer engelliler gibi değilsin”, “sen kendini aşmışsın”, “sen normal gibisin” gibi ifadelerle bazı engelli kişilerin “makbul” sayılması. Bu yaklaşım, diğer engelli kişileri değersizleştirir ve sağlamcı normu korur.

Jest sağlamcılığı.....

Kurumların yapısal dönüşüm yerine sembolik jestlerle yetinmesi. Örneğin bir günlüğüne tekerlekli sandalye kullanma etkinliği düzenleyip binayı erişilebilir yapmamak; işaret dili videosu yayımlayıp başvuru sistemini erişilebilir kılmamak.

Kapasitecilik

Kişinin değeri üretimlik, hız, verim, bağımsızlık, çalışma kapasitesi veya bedensel-zihinsel performans üzerinden ölçen yaklaşım. Kapitalist üretimlik normlarıyla sağlamcılık çoğu zaman iç içe geçer.

Kapsayıcılık.....

Engelli kişilerin sonradan “eklenmesi” değil, en baştan karar alma, planlama, bütçeleme, uygulama ve denetim süreçlerinin parçası olması. “Biz yaptık, engelliler de gelsin” kapsayıcılık değıldir.

Sivil toplum, medya ve politik söylemlerde sıkça kullanılan kapsayıcı gibi görünen ifadelerden “Engelli Kardeşlerimiz” hitabı yakınlık, dayanışma ve kapsayıcılık çağrışımı yapsa da engelli bireyleri eşit özne olarak değil, korunması gereken bir

grup olarak konumlandırır. Bu yaklaşım, bireylerin hak öznesi olma durumunu gölgeler ve onları “yardım edilmesi gereken” pasif konuma iter. “Kadınlarımız, Yaşlılarımız, Çocuklarımız” hitapları erkek egemen bir bakış açısı taşır ve bireyleri “sahiplenme” üzerinden tanımlayarak “korunması gereken” veya “bizim sorumluluğumuzdaki” kişiler olarak kategorileştirir. İyi niyetli görünse de “biz” ve “onlar” bakış açısı ayrımcılığı pekiştirir ve toplumsal hiyerarşiyi yeniden üretir.

Katılım hakkı

Engelli kişilerin kendilerini ilgilendiren politika, mevzuat, yargı, kent, eğitim, istihdam ve sosyal hizmet süreçlerine doğrudan katılma hakkı. “Engelliler adına” değil, engellilerle birlikte ve engellilerin öncülüğünde karar alınmalıdır.

Kesişimsellik

Kesişimsellik, engelliliği tek başına değil; diğer kimliklerle ve toplumsal konumlarla birlikte düşünmeyi sağlar. Kesişimsellik, engelliliği tek boyutlu bir kimlik olarak değil, **çoklu kimliklerin kesişiminde** oluşan deneyim olarak görür. Bir kişinin deneyimi sadece “engelli” olmasıyla değil, aynı zamanda cinsiyeti, sınıfsal konumu, etnik kimliği, yaşı, cinsel yönelimi gibi faktörlerle şekillenir. **Örneğin, engelliliği olan kişiler, kadın, yaşlı, göçmen, yoksul, LGBT+ birey, kronik hasta, çocuk ise çok katmanlı ayrımcılık, damgalanma, toplumsal dışlanmayı ve erişim engelini** bir arada yaşarlar.

Kurumsal sağlamcılık

Kamu kurumları, barolar, mahkemeler, belediyeler, üniversiteler, hastaneler, şirketler veya medya kuruluşlarının işleyişinde engelli kişileri sistematik olarak dışlayan kural, alışkanlık, bütçe tercihi, mimari düzenleme veya personel tutumu.

Kronik hastalıklar

Dışarıdan kolayca fark edilmeyen kronik hastalıklar çoğu zaman engellilikle kesişir. Uzun süreli sağlık sorunları bireyin işlevselliğini, bağımsızlığını ve yaşam kalitesini azaltarak kısmi ya da tam bağımlılığa yol açabilir. Uzun süre devam eden, genellikle tedaviyle tamamen ortadan kalkmayan sağlık sorunları (ör. diyabet, hipertansiyon, romatizmal hastalıklar vb.) bireyin fiziksel, zihinsel, duyuşsal veya sosyal işlevlerinde kalıcı sınırlılığın veya zamanla işlev kaybına neden olabilen engellilik durumuna dönüşebilir. Örneğin, felç (inme) sonrası hareket kısıtlılığı, diyabet sonucu görme kaybı veya böbrek yetmezliği, romatizmal hastalıklar sonucu eklem, cilt, iç organ deformasyonları engellilikle doğrudan ilişkilidir.

Kronik hastalıklar sağlamcı yaklaşımda, ayrımcı dil ile yeniden üretilen sürekli kusur ve zayıflık üzerinden tanımlanmıştır. Dilde hastalık, sorun, yük, çaresizlik, işlevsizlik, gizlenemeyecek bir kusur gibi görülür ve bazı sosyal olgulara dair benzetmeler de hastalık üzerinden yapılır. “Hasta adam; Hastalıkta sağlıktadır; Hastalık var, ölüm yok; Hastalık saklanmaz” ve “Kanser gibi yayılmak; Felç olmak” benzeri anlatım biçimleri buna örnektir.

Lütuf söylemi

Engelli kişilere tanınan hakların “kolaylık”, “iyilik”, “ayrıcalık” veya “tolerans” gibi sunulması. Makul düzenleme, erişilebilirlik ve ayrımcılıktan korunma lütuf değil, hukuki yükümlülüktür.

Makbul engelli

Sisteme itiraz etmeyen, hakkını talep etmeyen, “minnettar”, “uyumlu”, “azimli”, “şikayet etmeyen” engelli kişi imgesi. Bu imge, hak arayan engelli kişileri “nankör”, “agresif” veya “sorun çıkaran” olarak damgalamak için kullanılır.

Makul uyumlaştırma / Makul düzenleme

Belirli bir engelli kişinin somut durumda hakkını eşit biçimde kullanabilmesi için yapılan gerekli ve uygun değişiklik veya düzenleme. Aşırı ya da orantısız yük oluşturmeyen düzenlemelerin reddi, engelliliğe dayalı ayrımcılık olarak değerlendirilir.

Örnekler

- Duruşmada işaret dili tercümanı sağlanması.
- Belgenin erişilebilir dijital formatta verilmesi.
- Sınav süresinin engelli kişinin ihtiyacına göre düzenlenmesi.
- Mahkeme salonunun erişilebilir salona alınması.

Medikal model

Engelliliği esasen kişinin bedeninde, zihninde veya duyusunda bulunan bir eksiklik, hastalık ya da bozukluk olarak ele alan yaklaşım. Hak temelli yaklaşım ise engelliliği toplumsal engeller, ayrımcılık ve eşitsiz yapıların ürettiği sonuçlarla birlikte değerlendirir.

Gündelik dil kadar, profesyonel dil de sağlamlcılığı yeniden üretir. Doktorların hasta ve engelli bireylere yönelik kullandığı dil, sağlamlcılık açısından kritik bir alan. Tıbbi otorite dili hem bireyin kendilik algısını hem de toplumun engellilik ve hastalık algısını doğrudan şekillendirmektedir. Normal değer, hasta birey, anomali gibi vurgulamalar farklılıkları dışlayan bir ölçüt yarattığı gibi beden farklılıklarını kusur olarak kodlar ve kişiyi yalnızca hastalığı üzerinden tanımlar, kimliğini daraltır. Hastalık veya engellilik, kişinin tüm kimliğini belirleyen tek özellikmiş gibi sunulur.

Mikro saldırganlık.....

Gündelik hayatta küçük, sıradan veya “iyi niyetli” görünen; ancak engelli kişiyi aşağılayan, dışlayan ya da değersizleştiren söz ve davranışlar. “Sen engelliye benzemiyorsun”, “tek başına mı geldin?”, “bunu sen mi yazdın?” gibi ifadeler mikro saldırganlık olabilir.

Normalleştirme.....

Engelli kişinin varlığını kabul edilebilir kılmak için onu sağlam norma yaklaştırma çabası. “Normal hayatına dönsün”, “normal çocuklarla okusun”, “normal gibi çalışsın” gibi ifadelerde “normal” ölçütü sorgulanmadan korunur.

Nöroçeşitlilik

İnsanların öğrenme, algılama, dikkat, iletişim, duyuşal işlem-

leme ve düşünme biçimlerinin farklı olabileceğini kabul eden yaklaşım. Otizm, DEHB, disleksi ve benzeri farklılıkların yalnızca eksiklik veya hastalık olarak görülmesine karşı çıkar.

Nöroçeşitli bireyler için yaygın olarak kullanılan ve tarihsel bir ayrımcılığın kalıntısı olan “salak, ahmak; budala, gerizekâlı; mankafa; beyinsiz; paranoyak, tımarhanelik; deli...” gibi sözler hakaret olarak kullanılır ve kabul edilir. Bu kullanım hem ayrımcı hem de damgalayıcıdır. Sağlamcı bakış açısı burada zekâyı tek ölçüt olarak kabul eder, farklı düşünme biçimlerini dışlar.

Onaylı bağımlılık.....

Engelli kişinin ancak refakatçi, aile üyesi, kurum personeli veya uzman onayıyla hareket edebileceği varsayımı. Bu yaklaşım özerkliği zedeler.

Ötekileştirme.....

Engelli kişilerin “biz”in dışında, ayrı, eksik, kırılgan, aciz veya istisnai bir grup olarak kurulması. Ötekileştirme, ayrımcılığın kültürel zemindir.

Özerklik.....

Engelli kişinin kendi yaşamı, bedeni, ilişkileri, mesleği, hukuki işlemleri ve politik tercihleri üzerinde söz sahibi olması. Özerklik, destek ihtiyacının yokluğu değil, desteklerle birlikte kişinin iradesinin belirleyici olmasıdır.

Özel Çocuk / Özel Birey

Eğitim ve sosyal hizmet alanlarında engelli veya farklı gelişim gösteren bireyleri tanımlamak için kullanılan “Özel” kelimesi, farklılığı olumlu bir sıfatla yumuşatmaya çalışır. “Özel” sıfatı, bireyi normdan ayrı ve istisna olarak kodlar. Engellilik, doğrudan söylenmekten kaçınılır; dolaylı bir biçimde “farklı” ve “ayrı” kategorisine itilir. Eğitim ortamlarında “özel çocuk” ifadesi, bireyi homojen bir gruba sıkıştırır ve özneleşmesini engeller. Birey, romantize edilir fakat aynı zamanda ayrıştırılır, damgalanır. Safılık ve masumiyeti çağrıştıran “Melek çocuk” ifadesi ile engellilik yine romantize edilerek farklılık yüceltilir ve kutsallaştırılır, fakat yine bireyi “normal” çocuklardan ayrı bir kategoriye yerleştirir; eşit özne olmaktan uzaklaştırır. *Kesişimsellik* açısından irdelendiğinde, *engellilik durumu tek boyutlu bir kimlik gibi sunulur ve bireyin diğer kimliklerini görünmez kılınır.*

Paternalizm

Engelli kişi adına, onun iyiliği gerekçesiyle karar verme. “Senin için en iyisini biz biliriz” yaklaşımıdır. Paternalizm çoğu zaman koruma diliyle gelir; ancak sonucu hak kaybı ve özne silinmesidir.

Performans sağlamlılığı

Engelli kişiden sürekli kendini kanıtlamasının beklenmesi.

“Gerçekten engelli misin?”, “bunu yapabildiğine göre rapora gerek yok”, “hem engellisin hem nasıl avukatlık yapıyorsun?” gibi sorular bu kapsamdadır.

Refakatçi zorunluluğu

Engelli kişinin bağımsız işlem yapma hakkının, yanında refakatçi bulunması şartına bağlanması. Her engelli kişinin refakatçiye ihtiyacı yoktur; ihtiyaç varsa da bu, kişinin iradesini ortadan kaldırmaz.

Rıza dışı yardım.....

Engelli kişiye sormadan yardım etmek, bedenine, sandalyesine, bastonuna, rehber köpeğine, cihazına veya kişisel alanına müdahale etmek. Yardım, ancak kişinin rızası ve belirttiği yöntemle yapılmalıdır. Engelli kişi yardım istemediğini belirttiği halde ısrar etmek, manipüle etmek, rıza inşası anlamına gelmektedir.

Risk alma onuru

Engelli kişilerin, aşırı korumacı müdahalelere maruz kalmadan; seçim yapma, hata yapma, risk alma ve yaşamlarını kendi iradeleriyle kurma hakkı.

Sağlamcı açıklama

Engelli kişinin deneyimini, ihtiyacını veya hak talebini; engelli olmayan kişinin “daha iyi bildiğini” varsayarak açıklaması, düzeltmesi veya önemsizleştirilmesi. İngilizcedeki “mansplaining”e benzer biçimde, burada iktidar konumu sağlamlık normundan gelir.

Örnekler:

- “Sen aslında engelli değilsin, kendini öyle hissetme.”
- “Bu kadar da hassas olmayın.”
- “Bizim bina erişilebilir tabii, sadece biraz merdiven var.”
- “Engelliler için en iyisi evden çalışmak.”

Sağlamcılık

Tipik gelişmiş, yeti yitimi olmayan bedeni; zihni, duyuyu, iletişimi ve hareket biçimini üstün, doğal ve evrensel kabul eden; engelli kişileri eksik, bağımlı, riskli, aciz, ilham verici ya da yük olarak kodlayan ayrımcılık sistemi. Sağlamcılık kişisel önyargı, kurumsal ihmal, hukuk dili, mimari tasarım, ekonomi politikaları ve kültürel temsil biçimlerinde ortaya çıkar. Sağlamcılık kavramı, engelli olmayan yetilerin üstün olduğu inancına dayalı ayrımcılık ve toplumsal önyargı olarak tanımlanır.

Sağlamlık normu

Toplumun varsayılan insan tipini engelli olmayan, hızlı, üretken, bağımsız, duyuşsal ve bilişsel olarak standart kabul edilen kişi üzerinden kurması.

Sessizleştirme.....

Engelli kişinin kendi deneyimini anlatmasının “abartı”, “duygusallık”, “öfke”, “mağduriyet edebiyatı” veya “siyaset yapmak” diye değersizleştirilmesi.

Sosyal model.....

Engelliliği yalnızca kişisel tıbbi durumla değil, toplumsal engellerle açıklayan yaklaşım. Örneğin tekerlekli sandalye kullanan kişinin “sorunu” merdiven çıkamaması değil; binanın rampasız, asansörsüz ve erişilemez tasarlanmasıdır.

Şefkatli ayrımcılık

İyi niyet, koruma veya hassasiyet görüntüsü altında engelli kişinin haklarının sınırlandırılması. “Sen yorulma, gelme”, “bu dava seni yıpratır”, “senin yerine biz konuşalım” gibi ifadeler şefkatli ayrımcılık olabilir.

Tanıklığın değersizleştirilmesi

Engelli kişinin beyanının, sırf engelliliği nedeniyle eksik, güvenilirmez, abartılı veya yönlendirilmiş sayılması. Özellikle zihinsel, psikososyal, işitsel, görsel veya konuşma engelli kişilerin adli süreçlerde maruz kaldığı ciddi bir sağlamcılık biçimidir.

Tanıklık ve beyan

Hem bireysel hem kolektif hafızanın parçası olan tanıklık, sağ-lamcı söylem ile engellilerin yaşadıkları çoğu zaman “istisna” ya da “kişisel sorun” gibi gösterilir. Hak mücadelesinin epis-temik kaynağı; bilgi üretiminde ve toplumsal değişimde özne-leşmenin aracı olan tanıklık, sağlamcı yaklaşımda çoğu zaman “duygusal hikâye” olarak araçsallaştırılır.

Engellinin beyanı özneleşmeyi kurar. Bununla birlikte engel-linin beyanının toplumsal ve kurumsal düzeyde tanınıp tanın-madığı önemli bir konudur. Engelli bireyin kendi deneyimine dair yaptığı tanıklık ve beyan, çoğu zaman bilgi ve hak kayna-ğı olarak kabul edilmez. Sağlamcı söylemde engellinin beyanı çoğu zaman “subjektif”, “duygusal” ya da “yanlış değerlendiri-me” olarak küçümsenir. Çoğu kurumların ve uzmanların, en-gellinin tanıklığını geçersiz kılma eğiliminde olduğu görülür, “biz daha iyi biliriz” tavrı baskındır. Şiddet biçimlerinden olan bu tutumlar, engelli birey tanıklığı ve beyanının görünür hale getirdiği sistematik ayrımcılığı görünmez hale getirir.

Tıbbi raporculuk

Engelli kişinin haklara erişiminin sürekli rapor, oran, teşhis ve ispat yüküne bağlanması. Raporlar bazı haklar bakımından ge-rekli olabilir; ancak kişinin insan hakları yalnızca rapor oranına indirgenemez.

Tokenizm

Engelli kişilerin karar süreçlerine gerçek yetkiyle değil, yalnız-ca temsili veya vitrin amaçlı dahil edilmesi. “Bir engelli konuş-macı da koyalım” yaklaşımı tokenizme örnektir.

Trajedi anlatısı

Engelliliği felaket, kayıp, mahvolmuş hayat veya sürekli acı olarak sunan anlatı. Bu anlatı, engelli kişilerin neşesini, emeğini, öfkesini, arzusunu, mesleğini, siyasal öznesini ve sıradanlığını yok sayar.

Uyum baskısı

Engelli kişinin erişilemeyen sisteme uyum sağlamasının beklenmesi. Oysa hak temelli yaklaşımda kişi sisteme değil, sistem eşitliğe uygun hale getirilmelidir.

Ulaşılabilirlik ile erişilebilirlik farkı

Bir hizmetin “var” olması, onun erişilebilir olduğu anlamına gelmez. Bir mahkeme binası açık olabilir ama rampası yoksa; bir belge yayımlanmış olabilir ama ekran okuyucuya uygun değilse; bir toplantı yapılabilir ama işaret dili tercümesi yoksa erişilebilir değildir.

Üretkenlik normu

Kişinin değerinin çalışma hızı, ekonomik katkısı, kesintisiz performansı ve bedensel-zihinsel dayanıklılığı üzerinden ölçülmesi. Bu norm, engelli kişileri “eksik işgücü” veya “yük” olarak kodlamaya elverişlidir.

Vesayetçi dil.....

Engelli kişinin kendi adına konuşamayacağı, karar veremeyeceği veya hak talep edemeyeceği varsayımıyla kurulan dil. “Onlar adına biz konuşuyoruz” yerine “engelli kişilerle birlikte, onların öncülüğünde” yaklaşımı tercih edilmelidir.

Vücut bütünlüğüne müdahale

Engelli kişinin cihazına, bastonuna, tekerlekli sandalyesine, protezine, işitme cihazına, rehber köpeğine veya bedenine izinsiz dokunmak. Bu, yardım değil, mahremiyet ve özerklik ihlalidir.

Yardım tuzağı.....

Engelli kişiye hak tanımak yerine yardım teklif etmek. Yardım, eşitsizliği geçici olarak hafifletebilir; ancak erişilebilirlik ve ayrımcılık yasağı sağlanmadıkça sorun devam eder.

Yaş ayrımcılığı

Yaş ve engelliliğin kesişiminde, kişinin karar verme kapasitesinin küçümsenmesi, özerkliğin sınırlandırılması ve toplumsal yaşama eşit katılımının engellenmesi biçimindeki ayrımcılık.

Yaşlılık ve engellilik.....

Yaşlılık ve engellilik birbirini besleyen iki durumdur. Yaş ilerledikçe kronik hastalıklar, işlev kayıpları ve sosyal rollerin değişimi engellilik riskini artırır. Engelli yaşlı bireyler, sınırlı sosyalizasyon alanları nedeniyle yalnızlık ve izolasyonu en derinden yaşayan gruplar arasındadır. Yaşlılık bir yandan engellilik riskini artırır, engellilik de yaşlılık sürecini daha kırılgan hale getirir. Bu kesişim, hak temelli yaklaşım, kapsayıcılık ve sağlamcılık eleştirisi açısından önemlidir. Kültürel hafızada egemen olan sağlamcı dil, yaşlılıkla ilgili “Kocamış kurt; İhtiyar delikanlı; Kocakarı masalı; Kocakarı ilacı; Yaş yetmiş iş bitmiş” vb. söz ve söylemleriyle yaşlılığı, bilgisi işe yaramaz, değersiz, gerçek dışı, gücünü yitirmiş olarak kodlar. Cinsiyetçi yaklaşım burada da kendini gösterir ve bazıları tıbben de kabul gördüğü halde yaşlı kadınların bilgi ve deneyimleri küçümsenir.

Yetersizlik varsayımı

Engelli kişinin bir işi yapamayacağını, anlayamayacağını, karar veremeyeceğinin veya güvenilir beyanda bulunamayacağını baştan kabul edilmesi.

Yoksullaştırıcı sağlamcılık

Engelli kişileri istihdamdan, eğitimden, ulaşım imkanlarından, sosyal güvenlik ve kamusal yaşama katılımdan dışlayarak yoksulluğu derinleştiren yapı. Sağlamcılık yalnızca kültürel değil, aynı zamanda sınıfsal ve ekonomik bir meseledir.

Zorunlu minnettarlık

Engelli kişiden, hakkı olan hizmet veya düzenleme sağlandığında teşekkür, uyum, sessizlik ve itirazsızlık beklenmesi. “Bu kadarını yaptık, daha ne istiyorsunuz?” ifadesi zorunlu minnettarlığın tipik örneğidir.

Zorunlu sağlamlık

Herkesin aynı hızda, aynı biçimde, aynı bedensel-zihinsel kapasiteyle, aynı iletişim kanallarıyla ve aynı çalışma düzeniyle var olmasının beklenmesi. Zorunlu sağlamlık, farklılıkları değil normdan sapmayı problem sayar.

1. Sağlamcı İfadeler

Sağlamcı / sorunlu ifade	Neden sorunlu?
Engeline rağmen başardı	Başarıyı engelliliğe karşı kazanılmış zafer gibi sunar
Tekerlekli sandalyeye mahkum	Yardımcı aracı hapishane gibi gösterir
Özürlü	Kişiyi kusur/özür fikriyle ilişkilendirir
Normal insanlar	Engelli kişileri anormalleştirir
Sağır mısın, kör müsün?	Engelliliği hakaret olarak kullanır
Engelli kardeşlerimiz	Eşit yurttaşlık yerine himaye dili kurabilir
Hepimiz engelli adayız	Engelli haklarını engelli olmayanların gelecekteki ihtimaline bağlar
Onlar için hayat çok zor	Sorunu kişide değil, erişimsiz düzende aramak gerekir
Hayat herkese zor, hepimizin engelleri var	Engellilik deneyimi reddedilir, engelli kişi aşırı hassas veya eleştirel olmakla suçlanır

2. Avukatlar için Kontrol Listesi

Bir dilekçe, karar, tutanak, basın açıklaması veya raporda şu sorular sorulabilir:

1. Engelli kişi hak öznesi olarak mı, yardım nesnesi olarak mı yanıtılıyor?
2. Sorun kişiye mi yükleniyor, yoksa erişimsizlik ve ayrımcılık görünür kılınıyor mu?
3. Makul uyumlaştırma istemi “ayrıcalık” gibi mi, yoksa bir hak ve kamunun ve özel kurumların bir yükümlülüğü gibi mi ifade ediliyor?
4. Engelli kişinin iradesi mi esas alınıyor, yoksa ailesi/refakatçisi/kurum onun yerine mi konuşuyor?
5. Dil, engelliliği hakaret, trajedi, ilham veya yük metaforu olarak kullanıyor mu?
6. Adalete erişim bakımından tercüman, erişilebilir belge, fiziksel erişim, dijital erişim ve süre düzenlemesi düşünülmüş mü?

KAYNAKÇA

A. Kitap, Makale ve Konuşmalar

American Psychological Association. *Guidelines for Assessment and Intervention with Persons with Disabilities.* Washington, DC: APA, 2022/2023.

Büke, Büşra. *Engelli bireylerin kendilerine yönelik ayrımcı ve mikro saldırgan uygulamaları ifade etmeleri: Twitter'daki #Engellenmekİstemiyoruz ve #SağlamcılarDışarı etiketleri,* Nitel Sosyal Bilimler, 3(2), 164-190, 2021.

Campbell, Fiona Kumari. *Contours of Ableism: The Production of Disability and Abledness.* London: Palgrave Macmillan, 2009.

Clare, Eli. *Brilliant Imperfection: Grappling with Cure.* Durham: Duke University Press, 2017.

Davis, Lennard J. *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body.* London/New York: Verso, 1995.

Disability Visibility Project. "Stella Young, Inspiration Porn, and the Objectification of Disabled People." 2014.

Garland-Thomson, Rosemarie. *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature.* New York: Columbia University Press, 1997.

Kafer, Alison. *Feminist, Queer, Crip.* Bloomington: Indiana University Press, 2013.

Keller, R. M., & Galgay, C. E. Micro-aggressive experiences of people with disabilities, Derald Wing Sue (Ed.) içinde, *Microaggressions And Marginality: Manifestation Dynamics, And Impact* (ss. 241-268), John Wiley & Sons, Inc., 2010.

Linton, Simi. *Claiming Disability: Knowledge and Identity.* New York: New York University Press, 1998.

National Center on Disability and Journalism. *Disability Language Style Guide.* Arizona State University.

Shakespeare, Tom. *Disability Rights and Wrongs Revisited.* 2nd ed. London/New York: Routledge, 2013.

Siebers, Tobin. *Disability Theory*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008.

World Health Organization & World Bank. *World Report on Disability*. Geneva: World Health Organization, 2011.

Young, Stella. “I’m Not Your Inspiration, Thank You Very Much.” TEDxSydney, 2014.

B. Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Belgeleri

Birleşmiş Milletler. *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*. 13 Aralık 2006.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities. *General Comment No. 2: Article 9 - Accessibility*. 2014.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities. *General Comment No. 5: Article 19 - The Right to Live Independently and Being Included in the Community*. 2017.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities. *General Comment No. 6: Equality and Non-discrimination*. 2018.

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. *The Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Training Guide*. Professional Training Series No. 19.

Engellilik, insan çeşitliliğinin bir biçimidir.

Sağlamcılık ise bu çeşitliliği dışlayan; gündelik dilden kamu politikalarına, mimariden eğitime kadar yaşamın her alanında eşitsizlik üreten bir bakış açısıdır.

Sağlamcılık Sözlüğü, engelli kişilere yönelik ayrımcılığın açık, örtük, kurumsal ve içselleştirilmiş biçimlerini görünür kılıyor. Bir mahkeme tutanağında, sağlık kurulu raporunda, haber metninde ya da istihdam politikasında karşımıza çıkan sağlamcılığı adlandırıyor.

Hukuk, kamu yönetimi, medya, akademi ve sivil toplum için hak temelli ortak bir kavram zemini sunan bu çalışma; yerleşik kabulleri sorgulamaya, ayrımcılığı üreten dili ve uygulamaları dönüştürmeye çağırıyor.

Eşitsizliği tanımak, adını koymak ve eşitliği birlikte kurmak için...

İstanbul Barosu, İstiklal Caddesi, Orhan Adli Apaydın Sokak,
No:2, 34430, Beyoğlu/İSTANBUL
Telefon : +90 (212) 393 07 00
Fax : +90 (212) 293 89 60
Email: info@istanbulbarosu.org.tr

İstanbul Barosu Yayınları

ISBN: 978-625-91609-4-8

